

Проф. Др ЄВГЕН ГРИЦАК

ПЕРЕГЛЯД

ГОЛОВНИХ ЗРАЗКІВ ВІДМІН І РЕЧЕНЬ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО
КРАКІВ 1944 ЛЬВІВ

Von der Hauptabteilung Wissenschaft
und Unterricht in der Regierung des
Generalgouvernements durch Erlass vom
30. Mai 1943 Zl. Wiss I U 403 für
den Gebrauch an Schulen mit ukr. Un-
terrichtssprache im Generalgouvernement
zugelassen.

Допущено до вжитку в школах з укра-
їнською мовою навчання розпорядком
Головного Відділу Науки та Навчання
в Уряді ГГ з дня 30. травня 1943.
ч. Wiss I U — 403.

Накладом »Українського Видавництва«, Краків. Райхштрассе 34/1
Друк: »Нова Друкарня Денникова« п. н. упр Краків, Ожешкової 7.
Verlag: »Ukrainischer Verlag« G.m.b.H. Krakau Reichsstrasse 34/1
Druck: Neue Zeitungsdruckerei, Tr. Verw. Krakau, Orzeszkowag. 7
40034

1/3 P 224

І. ЧАСТИНА

Головні зразки відмін

А) ВІДМІНА ІМЕННИКІВ.

І. Іменники чоловічого роду.

1. Тверда відміна

2. М'яка відм.

3. Міш. в.

О д н и н а

1. Н. сусід	вовк	учитель	край	багач
2. Р. сусіда	вовка	учителя	краю	багача
3. Д. сусідові	вовкові	учителеві	краєві	багачеві
4. З. сусіда	вовка	учителя	край	багача
5. К. сусіде!	вовче!	учителю!	краю!	багачу!
6. О. сусідом	вовком	учителем	краєм	багачем
7. М. на сусіді (сусідові)	вовці (вовку)	учителеві (учителі)	краю (краї)	багачеві (багачу)

М н о ж и н а

1. Н. сусіди	вовки	учителі	краї	багачі
2. Р. сусідів	вовків	учителів	країв	багачів
3. Д. сусідам	вовкам	учителям	краям	багачам
4. З. сусідів	вовки	учителів	краї	багачів
5. К. сусіди!	вовки!	учителі!	краї!	багачі!
6. О. сусідами	вовками	учителями	краями	багачами
7. М. на сусідах	вовках	в учителях	у краях	у багачах

4. Відміна на -а, -я, т. зв. жіноча.

1. Тверда відміна

2. М'яка відм.

О д н и н а	М н о ж и н а	О д н и н а	М н о ж и н а
1. Н. староста	старости	суддя	судді
2. Р. старости	старостів	судді	суддів
3. Д. старості	старостам	судді	суддям
4. З. старосту	старостів	суддю	суддів
5. К. старосто!	старости!	судде!	судді!
6. О. старостою	старостами	суддею	суддями
7. М. у старості	на старостах	на судді	на суддях

На зразок **сусід** відміняємо особові іменники: гетьман, опікун, брат, сват (кл. свату і свате), наймит, син (кл. сину), брехун, шпигун, Дмитро, Іван та ін.

За зразком **вовк** відміняємо назви тварин та особові й речеві іменники, закінчені на **к, г, х**, що м'якшаться перед закінченням місцевого однини **-і** на **ц, з, с**: на язичі (язик), поріг (на порозі), кожух (у кожусі), а перед закінченням кличника однини **-е** на **ж, ч, ш**: чоловік, чоловіче, друг, друже, дух, душе, горох, гороше, поріг, пороже.

Приклади: кожух, козак (місцев. одн. на козакові, або козаку), ворог, вороже, місц. одн. на ворогові, капелюх: кл. одн. капелюху, місц. одн. на капелюсі.

Завваги: 1. Закінчення **-у** в род. одн. мають: гріх, мох, слух, сміх, страх, гнів, сум, грім, вітер, сніг, мороз, час, рік, хід, суд, уряд, поступ, заклик, досвід, регіт, спів, піст, стан, скарб, мед, оцет, квас, пісок, попіл та інші, а загально назви явищ природи, матеріальні імена, уявні іменники.

2. У кличнику однини мають закінчення **-у** іменники на **-ко, -ик, -ок, -ук**: батько (батьку), дядько, коник, мельник, священник, синок, жайворонок, ковальчук (рідко закінч. -че), також іменники на **х**: птах, капелюх, пастух, а крім цього: тато, син, дід, сват.

3. У місцевику однини закінчення **-у** мають іменники на **к, г, х**, а головно з наростками **-ик, -ок, -ак, -ко**: крик, віск, сніг, дах, міх, мох, шлях, дощик, коник, столик, будинок, замок, маєток, наперсток, податок, держак, літак, соловейко та ін. Особові іменники мають закінчення **-ові**, рідше **-у**: грішник, на грішникові, на парубкові, або парубку.

За зразком **учитель** відміняємо: учень, зять, дурень, хлопець. (кл. одн. хлопче), кравець (кравче), князь (княже або князю), Івась, Петрусь, ведмідь, олень, кінь (род. множ. коней, ор. кіньми), гість (род. множ. гостей, ор. гістьми).

Завваги: 1. У родовику однини мають закінчення **-ю**: біль (болю), хміль (хмелю), ремінь (ременя і ременю), смалець (смальцю), танець, ячмінь, жаль, кашель (кашлю), огонь, перець (перцю), дьоготь (дьогтю) та ін.

2. Іменник **женець** відміняється: одн. 2. женця, 3. женцеві, 4. женця, 5. женче, 6. женцем, 7. на женцеві; множина: 1. женці, 2. женців, 3. женцям, 4. женців, 5. женці, 6. женцями, 7. на женцях. Так само: швець, шевця, шевцеві, шевця, шевче і т. д.

На зразок **край** відмінюються речеві (неживі) іменники, закінчені на **-й**: гай, рай, олій, музей, рій (род. рою, роя), клей, май, лій, звичай, спокій, напій, урожай, коровай, лишай (род. лишаю), гній. Заввага про наголос: в місцевуку одн.: у раї і в раю, у гаї і в гаю, у краї і в країю.

На зразок **багач**: грач, погонич, рубач, сторож, ткач, товариш (мн. товариші), гріш (гроша, род. мн. грошей, ор. мн. грішми або грошима), кліщ, дощ (дощу), борщ (под. борщу), ніж (ножа).

За зразком **староста**: владика, папа, вельможа, воєвода, старшина, каліка, волоцюга, зайда, нероба, Квітка.

За зразком **суддя**: тесля, п'яниця, перебендя, Гамалія.

Відміна іменників із наростком **-ин** (тверда відміна).

	О д н и н а	М н о ж и н а
1. Н.	селяниң	селяни
2. Р.	селянина	селян
3. Д.	селянинові	селянам
4. З.	селянина	селян
5. К.	селянине!	селяни!
6. О.	селянином	селянами
7. М.	на селянинові(-і)	в селянах

За зразком **селянин** відмінюємо: міщанин, громадянин, хазяїн (множ. хазяї), киянин (кияни), львов'янин, галичанин, слов'янин, татарин та ін.

5. Відміна іменників із пнем на **-р**.

1. Тверда відміна	2. М'яка відміна	3. Мішана відміна
	О д н и н а	
1. Н.	прапор	школяр
2. Р.	прапора	школяра
3. Д.	прапорові	школяреві
4. З.	прапор	школяра
5. К.	прапоре!	школяре!
6. О.	прапором	школярем
7. М.	на прапорі	школяреві
	(косарі)	(школярі)
	М н о ж и н а	
1. Н.	прапори	школярі
2. Р.	прапорів	школярів
3. Д.	прапорам	школярам
4. З.	прапори	школярів
5. К.	прапори!	школярі!
6. О.	прапорами	школярами
7. М.	на прапорах	школярах

За зразком **прапор** відмінюються іменники, закінчені на **-ар, -ір, -ер, -ор, -ур**, як: хутір, хутора, хутори, доктор, директор, професор (род. професора, мн. професори), явір, явора, явори; комісар, інженер, шнур.

За зразком **косар** відмінюються іменники, що мають наголос на пні або на закінченнях: багатир, кобзар, віттар, цар, каламар, календар, монастир, проводир, токар, секретар, лицар, пекар, цвинтар, секретар та інші.

За зразком **школяр** відмінюємо іменники з наростком **-яр**, здебільша наголошеним: голяр, каменяр, маляр, повістяр, скляр, тесляр, цегляр, газетяр та інші.

6. Прикметникова відміна іменників на **-ів, -їв, -ин**.

О д н и н а

1. Н. Петрів	Ісаїв	Київ	Борщів
2. Р. Петрова	Ісаєва	Киева	Борщева
3. Д. Петрову	Ісаєву	Киеву	Борщеву
4. З. Петрова	Ісаєва	Київ	Борщів
5. К. Петрове! (Петрів!)	Ісаєве! (Ісаїв!)	Киеве!	Борщеве!
6. О. Петровом (Петровим)	Ісаєвом (Ісаєвим)	Киевом	Борщевом
7. М. на Петрові	Ісаєві	у Києві	у Борщеві

М н о ж и н а

1. Н. Петрови	Ісаєви
2. Р. Петрових	Ісаєвих
3. Д. Петровим	Ісаєвим
4. З. Петрових	Ісаєвих
5. К. Петрови!	Ісаєви!
6. О. Петровими	Ісаєвими
7. М. Петрових	Ісаєвих

О д н и н а

1. Н. Павлишин
2. Р. Павлишина
3. Д. Павлишинові
4. З. Павлишина
5. К. Павлишине!
6. О. Павлишином
7. М. на Павлишинові (Павлишині)

М н о ж и н а

1. Н. Павлишини
2. Р. Павлишинів
3. Д. Павлишинам
4. З. Павлишинів
5. К. Павлишини!
6. О. Павлишиними(-ами)
7. М. на Павлишинах

За цими зразками відмінюються прізвища й назви місцевин, закінчені на **-ів, -їв, -ин**.

II. Відміна іменників жіночого роду.

1. Тверда в.   2. М'яка в.   3. Міш. в.   4. Приголос. в.

О д н и н а

1. Н. риба	диня	надія	вежа	ніч	повість
2. Р. риби	дині	надії	вежі	ночі	повісти
3. Д. рибі	дині	надії	вежі	ночі	повісті
4. З. рибу	диню	надію	вежу	ніч	повість
5. К. рибо!	дине!	надіє!	веже!	ноче!	повісте!
6. О. рибою	динею	надією	вежею	ніччю	повістю
7. М. в рибі	дині	надії	вежі	ночі	повісті

М н о ж и н а

1. Н. риби	дині	надії	вежі	ночі	повісті
2. Р. риб	динь	надій	веж	ночей	повістей
3. Д. рибам	диням	надіям	вежам	ночам	повістям
4. З. риби	дині	надії	вежі	ночі	повісті
5. К. риби!	дині!	надії!	вежі!	ночі!	повісті!
6. О. рибам	динями	надіями	вежами	ночами	повістями
7. М. у риб	динях	надіях	вежах	ночах	повістях

За зразком **риба-** (часто зі зміною наголосу у множині) відмінюються жіночі іменники, закінчені на **а** (крім **ка, га, ха** і **жа, ча, ша, ща**), а саме: хата, мама (2. мн. мам, хат, мамів, хатів), баба (баб, бабів), школа (род. мн. шкіл), сльоза (сліз, ор. м. сльозами, слізьми), батьківщина, Україна, Олена, Ірина, Німеччина.

Іменники: **дитина, людина** відмінюються в множині за зразком приголосівкової відміни: діти, дітей, люди, людей; **дівчина** за зразком середнього роду: дівчата, дівчат і т. д.

За зразком **муха** відмінюємо іменники з основою на **к, г, х**: мука, рука, жінка, наука, сорока, дочка; дорога, присяга, книга (дав. і місц. однини книзі); стріха, потіха, дячиха, панчоха (дав. і місц. одн. панчосі).

За зразком **диня** відмінюються іменники на **-я** після приголосівки: суниця (2. мн. суниць), бабуся (кл. одн. бабусю і бабусе, 2. мн. бабусь), доня (доню, донь), неділя (неділь), земля (знах. землю, кл. земле, р. мн. земель), пісня (пісень), кухня (кухонь), сім'я (ор. одн. сім'єю, наз. множ. сім'ї, род. мн. сім'їв), вівця (овець), свиня (свиней, ор. мн. свиньми), Маруся (кл. одн. -ю, -е), Галя. Іменник **пані** або **панія** відмінюється: ор. одн. панею, панією, мн. пані, пань або панії, паній.

За зразком **вежа** відмінюються іменники на **-жа, ча, -ша, -ща**: рожа, одежа, межа, онуча, круча, колотнеча, сажа,

душа, груша, каша, паша, чаша, пуша, теща, гуща, миша (наз. мн. миші, род. мишей), воша (мн. воші, вошей).

За зразком **ніч** відміняємо: річ (речі), піч (печі), поміч (помочі), зустріч (зустрічі), північ, Січ, подорож (род. одн. подорожі, род. мн. подорожей і подорожів).

Іменник **тінь** відміняється: одн. 2—3 тіні, 4 тінь, 5. тіне, 6. тінню, 7. в тіні; множ. тіні, тіней, тіням, 4—5. тіні, 6. тіннями, 7. у тінях.

За зразком **тінь**: міць, молодь (ор. одн. молоддю), доповідь, мідь, мазь (маззю), сіль (род. одн. соли, ор. сіллю), осінь (род. осени), рінь (род. ріні, ор. рінню), вісь (род. осі, ор. віссю), блакить (ор. блакиттю).

За зразком **повість** відміняємо жіночі іменники, закінчені на дві приголосівки, з яких остання пом'якшена: користь, кість (род. кости, ор. кістю, ор. мн. кістьми), пильність, смерть, шерсть.

Завваги: 1. Іменники **любов, кров** відміняються: любови, дав. любові, ор. любов'ю: кров, крові, крові, ор. кров'ю. 2. Іменник **мати** відміняється в однині: 2. матері, 3. матері, 4. матір, 5. мати!, 6. матір'ю, 7. у матері; мн.: 1. матері, 2. матерів, 3. матерям, 4. матерів, 5. матері!, 6. матерями, 7. у матерях.

2. Сюди належать теж чоловічі іменники на **-а, -я**, яких зразки поміщено в відміні чоловічого роду.

III. Відміна іменників середнього роду.

1. Тверда в. 2. М'яка в. 3. М'яка в. 4. Мішана в. 5. Приголос. в.

(подвоєння)

О д н и н а

1. Н. місто	місце	весілля	явище	ім'я
2. Р. міста	місця	весілля	явища	імени
3. Д. місту	місцю	весіллю	явищу	імені
4. З. місто	місце	весілля	явище	ім'я
5. К. місто!	місце!	весілля!	явище!	ім'я!
6. О. містом	місцем	весіллям	явищем	ім'ям
7. М. у місті	місці	весілли	явищі	імені

М н о ж и н а

1. Н. міста	місця	весілля	явища	імена
2. Р. міст	місць	весіль	явищ	імен
3. Д. містам	місцям	весіллям	явищам	іменам
4. З. міста	місця	весілля	явища	імена
5. К. міста!	місця!	весілля!	явища!	імена!
6. О. містами	місцями	весіллями	явищами	іменами
7. М. у містах	в місцях	весіллях	явищах	іменах

За зразком **місто** відмінюються іменники, що змінюють наголос у відміні: відро (мн. відра, відер), весло (весла, весел), вікно (мн. вікна, вікон), діло (мн. діла, діл), дерево (мн. дерева, дерев), тіло (мн. тіла, тіл), джерело (мн. джерела, джерел), дно (мн. дена і дна, ден, днам), сідло (мн. сідла, сідел), ремесло (мн. ремесла, ремесел), сукно (мн. сукна, сукон), решето (мн. решета, решіт), слово (мн. слова, слів), село (мн. села, сіл), долото (мн. долота, доліт), чоло (мн. чола, род. чолів).

Іменник **око** відмінюється: місц. одн. в оці, множ. очі, очей, очам, очі, очима (очами), в очах. Іменник **вухо** відмінюється: місц. одн. в усі або у вусі, множ. 1. уші, вуха, 2. ушей, вух, 3. ушам, вухам, 4.—5. уші, вуха, 6. ушима, вухами, 7. в ушах, у вухах.

За зразком **місце** відмінюємо: лице (мн. лица, лиць), кільце (мн. кільця), поле (мн. поля, род. полів і піль), серце (мн. серця, род. сердець і рідше серць), деревце (мн. деревця, деревець), яйце (мн. яйця, яєць), море (мн. моря, морів), крильце (мн. крильця, крилець). Наголосу не змінюють сонце і деякі здрібнілі на **-це**: віконце, відерце, крильце, сидельце, що має в род. одн. сидельця, дав. сидельцю, мн. сидельця, род. сидельць.

Іменник **сонце** відмінюється: одн. 2. сонця, 3. сонцю, 4.—5. сонце, 6. сонцем, 7. на сонці; мн. сонця, 2. сонць (або сонців), 3. сонцям 4.—5. сонця, 6. сонцями, 7. на сонцях.

За зразком **весілля**: бажання, життя, знання, нарікання, оповідання, обличчя, (род. мн. облич і обличчів), піддашся, а також іменники без множини: волосся, збіжжя, колосся, коріння, насіння, проміння, клоччя. Не мають подвоєння приголосівок перед закінченням **-я**: листя, щастя, передмістя, а далі: подвір'я (на подвір'ї, род. мн. подвір'їв), підгір'я, повітря, здоров'я (місц. у здоров'ї); пір'я відмінюється: 2. пір'я, 3. пір'ю 6. пір'ям, 7. у пір'ї.

За зразком **явище** відмінюються: прізвище, огнище, ставнище, селище, віче, дворище, плече (мн. плечі, плечей і пліч, плечам, ор. плечима і плечами, місц. на плечах).

За зразком **ім'я**: сім'я, тім'я, плем'я, рам'я, вим'я. Іменник **полум'я** відмінюється, як весілля: одн. 2. полум'я, 3. полум'ю, 4.—5. полум'я, 6. полум'ям, 7. у полум'ї (множини нема).

Іменник **ягня** відмінюється: 2. одн. ягняти, 3. ягняті, 4.—5. ягня, 6. ягням, 7. на ягняті; множина: ягнята, ягнят, ягням, 4.—5. ягнята, ор. ягнятами, місц. на ягнятах.

За цим зразком відмінюються: гуся, каченя, поросля, теля, звіря, дитя (мн. діти), немовля, хлоп'я, горня.

Іменник **лоша** відмінюється: 2. одн. лошати, 3. лошати, 4.—5. лоша, 6. лошам, 7. на лошати; множ. 1. лошата, 2. лошат, 3. лошатам, 4.—5. лошата, 6. лошатами, 7. на лошатах.

За цим зразком відмінюються: кача, курча, індича, дівча, небожа.

Б. ВІДМІНА ПРИКМЕТНИКІВ

1. Тверда відміна

	О д н и н а	М н о ж и н а	
Чолов. р.	Жін. р.	Середній р.	(для всіх родів):
1. Н. добрий	добра	добре	добрі
2. Р. доброго	доброї	доброго	добрих
3. Д. доброму	добрий	доброму	добрим
4. З. доброго (сина) добрый (хліб)	добру	добре	добрих (синів) добрі (хліби)
5. К. добрий!	добра!	добре!	добрі!
6. О. добрим	доброю	добрим	добрими
7. М. у доброму у добрім	добрий	у доброму у добрім	у добрих

2. М'яка відміна

1. Н. синій	синя	сине	сині
2. Р. синього	синьої	синього	синіх
3. Д. синьому	синій	синьому	синім
4. З. синього (вояка) синій (папір)	синю	сине	синіх (вояків) сині (папери)
5. К. синій!	синя!	сине!	сині!
6. О. синім	синьою	синім	синіми
7. М. у синьому у синім	синій	у синьому у синім	у синіх

Приклади на тверду відміну: багатий, великий, високий, вузький, гарний, глухий, громадський, довгий, зимовий, зелений, крилатий, лінивий, малий, мідяний, німецький, пильний, річний, роботящий, болючий, пекучий, талановитий, український, хворий.

Приклади на м'яку відміну: братній, братня, братнє, вечірній, -я, -є, внутрішній, літній, могутній, останній, передній, пізній, присутній, середній, спідній, справжній та ін.

3. Ступенювання.

Маємо три ступені: **рівний, вищий і найвищий.**

а) у вищому ступені: 1. наросток **-ший, -ша, -ше**: старий, старший, старіший; тонкий, тонший; широкий, ширший; грубий, грубший; далекий, дальший; легкий, легший; м'який, м'якший; дешевий, дешевший; слабий, слабший; молодий, молодший; довгий, довший; короткий, коротший; швидкий, швидший.

2. наросток — **іший**: голосний, голосніший, здоровий, здоровіший, могутніший, миліший, пильніший, пізніший, сильніший, сміливіший.

3. **-жчий**: дорогий, дорожчий; близький, ближчий; вузький, вужчий; важкий, важчий, дужий, дужчий; низький, нижчий; тяжкий, тяжчий.

4. **-щий**: високий, вищий, красний, кращий.

б) Т. зв. неправильне ступенювання: великий, — більший; малий — менший; добрий — ліпший, кращий; злий, поганий — гірший.

в) Найвищий ступінь одержує приросток (перед словом) **най-**: найстаріший, найпильніший, найдорожчий, найвищий, найбільший.

В. ВІДМІНА ЗАЙМЕННИКІВ.

Поділ: 1. особові: в однині 1. я, 2. ти, 3. він, вона, воно; множина: 1. ми, 2. ви, 3. вони.

2. зворотні: себе, собі, себе (ся), собою, у собі.

3. присвійні: мій, моя, моє; твій, твоя, твоє; його, її, його; наш, наша, наше; ваш, ваша, ваше; їх (їхній, їхня, їхнє); свій, своя, своє.

4. вказівні: цей, ця, це; той, та, те; сам, сама, саме; той самий; такий.

5. питальні: хто, що; який, яка, яке; котрий, котра, котре; чий, чия, чие.

6. відносні: що (він), що, хто, який, яка, яке; котрий, котра, котре.

7. невизначені: хтось, щось; дехто, дещо; хтобудь, щобудь; хтонебудь, деякий, якийсь, чийсь, котрийсь, котрибудь, якийбудь, абиякий, якийнебудь.

8. загальні: (у)весь, уся, усе, усі (всі); кожний, кожна, кожне; інший.

9. заперечні: ніхто, ніщо; ніякий; нічий; жаден, жадна, жадне.

Відміна особових займенників.

О д н и н а

1. Н. я	ти	він	вона	воно
2. Р. мене	тебе	його	її	його
	(до мене)	(до тебе)	(до нього)	(до неї) (до нього)
3. Д. мені	тобі	йому	їй	йому
4. З. мене	тебе	його	її	його
	(за мене)	(за тебе)	(за нього)	(про неї) (про нього)
5. К. —	ти!	—	—	—
6. О. мною	тобою	ним	нею	ним
7. М. у мені	в тобі	у нім	у ній	у нім
		у ньому		у ньому

М н о ж и н а

1. Н. ми	ви	вони
2. Р. нас	вас	їх (до них)
3. Д. нам	вам	їм
4. З. нас	вас	їх (про них)
5. К. —	ви!	—
6. О. нами	вами	ними
7. М. у нас	у вас	них

Відміна присвійних займенників

О д н и н а

М н о ж и н а

1. Н. мій	моя	моє	мої
2. Р. мого	моєї	мого	моїх
3. Д. моему	моїй	моєму	моїм
4. З. мого (брата)	мою	моє	моїх (братів)
	мій (ножик)		мої (пера)
5. К. мій	моя!	моє!	мої!
6. О. моїм	моєю	моїм	моїми
7. М. у моему	моїй	у моему	в моїх
	у моїм	у моїм	
1. Н. наш	наша	наше	наші
2. Р. нашого	нашої	нашого	наших
3. Д. нашому	нашій	нашому	нашим
4. З. нашого (діда)	нашу	наше	наших (дідів)
	наш (стіл)		наші (столи)
5. К. наш!	наша!	наше!	наші!
6. О. нашим	нашою	нашим	нашими
7. М. у нашому	нашій	у нашому	в наших
	в наших	у наших	

Заввага: у родовику одн. вживають часом (у поезії) форми *мояго, а в дав. одн. мойому.*

Відміна вказівних займенників.

	О д н и н а		М н о ж и н а
1. Н. цей	ця	це	ці
2. Р. цього	цеї цеї	цього	цих
3. Д. цьому	цій	цьому	цим
4. З. цього (хлопця) цей (сад)	цю	це цим	цих (хлопців) ці (сади)
6. О. цим	цею, цею	у цьому	цими
7. М. на цьому на цім	у цій	у цім	у цих
1. Н. той	та	те	ті
2. Р. того	тієї тої	того	тих
3. Д. тому	тій	тому	тим
4. З. того (гостя) той (ліс)	ту	те	тих (гостей) ті (ліси)
6. О. тим	тією (тою)	тим	тими
7. М. на тому на тім	у тій	у тому у тім	на тих

Питальні займенники: хто? що? чий? чия? чие?

1. Н. хто? що?
2. Р. кого? чого?
(до кого? від чого?)
3. Д. кому? чому?
4. З. кого? про кого? що?
6. О. ким? чим?
7. М. на кому? на чому?
у кім? у, чім?

	О д н и н а		М н о ж и н а
1. Н. чий?	чия?	чие?	чії?
2. Р. чийого?	чией?	чийого?	чійх?
3. Д. чийому?	чийій?	чийому?	чийім?
4. З. чийого (сина)? чий дім?	чийю?	чие?	чійх (синів)? чії (доми)?
6. О. чийім?	чиейю?	чийім?	чийіми?
7. М. на чийому? у чийім?	чийій?	у чийому? на чийім?	на чійх?

Відміна загального займенника (у)весь.

	О д н и н а		М н о ж и н а
1.	Н. (у)весь	уся	усе усі
2.	Р. усього	усієї (усеї)	усього усіх
3.	Д. усьому	усій	усьому усім
4.	З. усього (поета) увесь (повіт)	усю	усе усіх (поетів) усі (повіти)
5.	К. увесь!	уся!	усе! усі!
6.	О. усім	усією, усею	усім усіма
7.	М. в усьому в усім	усій	в усьому в усіх в усім

Г. ВІДМИНА ЧИСЛІВНИКІВ (головних, кількісних).

1.	Н. один	одна	одно, одне
2.	Р. одного	однієї, одної	одного
3.	Д. одному	одній	одному
4.	З. одного (війта) один (хутір)	одну	одно, одне
6.	О. одним	однією, одною	одним
7.	М. в одному на однім	в одній	в одному в однім
1.	Н. два	дві	два
2.	Р. двох	двох	двох
3.	Д. двом	двом	двом
4.	З. двох (учнів) два (доми)	дві	два
6.	О. двома	двома	двома
7.	М. у двох	двох	двох
1.	Н. три	чотири	п'ять
2.	Р. трьох	чотирьох	п'ятьох
3.	Д. трьом	чотирьом	п'ятьом
4.	З. трьох (старців) три (вози)	чотирьох (юнаків) чотири (літаки)	п'ятьох (купців) п'ять (авт)
6.	О. трьома	чотирма	п'ятьма
7.	М. у трьох	у чотирьох	у п'ятьох
1.	Н. шість	сім	вісім
2.	Р. шістьох	сімох	вісьмох
3.	Д. шістьом	сімом	вісьмом
4.	З. шістьох (внуків) шість (хат)	сімох (вояків) сім (міст)	вісьмох (героїв) вісім (рож)
6.	О. шістьма	сімома	вісьмома
7.	М. на шістьох	на сімох	на вісьмох

Г. ВІДМІНА ДІЄСЛІВ

1. Відміна: нести, кликати, співати (-еш, -єш).

Теперішній час

Майбутній час

О д н и н а

1. ос. несу (я)	буде нести, нестиме
2. ос. несеш (ти)	будеш нести, нестимеш
3. ос. несе (він, вона, воно)	буду нести, нестиму

М н о ж и н а

1. ос. несе́мо (ми)	будемо нести, нестимемо
2. ос. несете́ (ви)	будете нести, нестимете
3. ос. несуть (вони)	будуть нести, нестимуть

Минулий час

О д н и н а

я ніс, несла, несло
ти ніс, несла, несло
він ніс, вона несла, воно несло

М н о ж и н а

ми несли
ви несли
вони несли

Передминулий (давноминулий) час.

О д н и н а

М н о ж и н а

1. ос. я ніс був, несла була, несло було	ми несли були
2. ос. ти ніс був, несла була, несло було	ви несли були
3. ос. він ніс був, вона несла була, воно несло було	вони несли були

Умовний спосіб.

а) теперішнього часу

О д н и н а

М н о ж и н а

1. ос. я ніс би, я несла б, я несло б	ми несли б
2. ос. ти ніс би, несла б, несло б	ви несли б
3. ос. він ніс би, вона несла б, воно несло б	вони несли б

б) минулого часу

О д н и н а

1. ос. я був би ніс, була б несла, було б несло
2. ос. ти був би ніс, була б несла, було б несло
3. ос. він був би ніс, вона була б несла, воно було б несло

Множина
ми були б несли
ви були б несли
вони були б несли

Наказовий спосіб.

О д н и н а	М н о ж и н а
1. ос. —	несім!
2. ос. неси!	несіть!
3. ос. хай несе!	хай несуть!

Дієприкметник минулого часу страждального (страдного) стану: несений, несена, несене.

Дієприслівники: 1. теперішнього часу: несучи, 2. минулого часу: нісши.

Відміна дієслова кликати.

Теперішній час — (дійсний спосіб).

О д н и н а	М н о ж и н а
1. ос. кличу	кличемо
2. ос. кличеш	кличете
3. ос. кличе	кличуть

Майбутній час.

О д н и н а

1. ос. буду кликати або кликатиму
2. ос. будеш кликати або кликатимеш
3. ос. буде кликати або кликатиме

М н о ж и н а

1. ос. будемо кликати, кликатимемо
2. ос. будете кликати, кликатимете
3. ос. будуть кликати, кликатимуть

М и н у л и й ч а с (дійсний спосіб): одн. я кликав, кликала, кликало; ти кликав, він кликав, вона кликала; множина: ми, ви, вони кликали.

П е р е д м и н у л и й ч а с (давноминулий): я кликав був, я кликала була, ти кликав був, він кликав був і т. д.

У м о в н и й с п о с і б: а) теперішнього часу: я кликав би, я кликала б, ти кликав би, кликала б, ми кликали б, ви кликали б і т. д.; б) минулого часу: я був би кликав, я була б кликала, ти був би кликав і т. д.

Н а к а з о в и й с п о с і б: одн. 2. ос. клич! 3 ос. хай кличе! Множ.: кличмо! кличте! хай кличуть!

Д і є п р и к м е т н и к м и н у л о г о ч а с у (страдний): кликаний, кликана, кликане.

Дієприслівники: 1. тепер. часу: кличучи, 2. минулого часу: кликавши.

За зразком **нести** відміняємо дієслова: везти (везу), вести (веду), мести (мету), красти (краду), рости (росту), трясти (трясу), пливти (пливу), терти (тру), дерти (дру), жерти (жру), прати (перу), жати (жну), тяти (тну), дути (дму) ждати (жду), рвати (рву), брати (беру), гнати (жену, жеш, наказ. спос. жени, женіть), тягти (тягну), в'янути (в'яну), ревити (реву), сопти (сопу).

Сюди належать теж дієслова: орати (орю, ореш, оре, оремо, орете, орють, ори, оріть, ораний, орючи); колоти: колю, колеш, колють, коли, колючи, колений і колотий; молоти: мелю, мелеш, меле, мелють, мели, меліть, мелючи, мелений і молотий.

Дієслово **їхати** відміняється: тепер. час: їду, їдеш, їде, їдемо, їдете, їдуть; майбутній: буду їхати, їхатиму; минулий: я їхав, їхала; умовний спосіб: я їхав би, я був би їхав; наказовий спос.: їдь, їдьмо, їдьте, дієприслівники: їдучи, їхавши.

Дієслово **їти**: їду, їдеш, їде, їдемо, їдете, їдуть; буду їти; я їшов, ти їшов; їди, їдім, їдіть; їдучи, їшовши.

За зразком **кликати** відміняємо дієслова, що зміняють приголосівки пня, а саме: **к на ч, г на ж, з на ж, с на ш, ск на щ, ст на щ, т на ч і х на ш**: плакати — плачу, пекти — печу, сікти — січу, стригти — стрижу, могти — можу, різати — ріжу, ріжеш, ріж, ріжете, різаний, мазати — мажу, маж, мазаний, писати — пишу, пишеш, пиши, писаний, пишучи, писавши, полоскати (полощу), свистати (свищу), прятати — прячу і прятаю, брехати — брешу, муркотати (муркочу, муркочеш).

Дієслово **хотіти** відміняється: хочу, хочеш, хоче, хочемо, хочете, хочуть і хотять; я хотів, буду хотіти, я хотів би, хочачи, хотівши.

Дієслова з губними приголосівками **-(п, б)** отримують л: сипати (сиплю, сиплеш, сипле, сиплемо, сиплете, сиплють; сип, сипте; сиплючи), клепати — клеплю і клепаю.

Відміна дієслова **читати**.

Теперішній час (дійсний спосіб).

О д н и н а	М н о ж и н а
1. ос. читаю	читаємо
2. ос. читаєш	читаєте
3. ос. читає	читають

М а й б у т н і й ч а с: буду читати, або читатиму, будеш читати або читатимеш, буде читати або читатиме і т. д.

М и н у л и й ч а с (дійсний спосіб): я читав, читала; ти читав, він читав, вона читала; ми читали, і т. д.

П е р е д м и н у л и й ч а с (давноминулий): я читав був, я читала була, ти читав був і т. д.

У м о в н и й с п о с і б: а) тепер. час: я читав би, я читала б, ти читав би, читала б, він читав би, вона читала б і т. д.; б) минулого часу: я був би читав, була б читала, ти був би читав, він був би читав і т. д.

Н а к а з о в и й с п о с і б: читай, хай читає, читаймо, читайте, хай читають.

Д і є п р и к м е т н и к: читаний, читана, читане.

Д і є п р и с л і в н и к: тепер. час: читаючи, минулий: читавши.

За зразком **читати** відмінюються дієслова: знати (знаю, знай, знайте, знаючи, знавши), бажати (бажаний), питати, вітати, купати, співати (співаю), обіцяти (обіцяю), міняти (мінюю), стріляти, міряти, думати, шити (шию, шиєш, ший, шийте, шив, шитий, шиючи), мити (мию, миєш, митий, миючи, мівши), вити (вию, виєш), крити (крию), гріти (грію), багатіти, розуміти, чути (чую, чуй, чув, чутий), взути (взую, дієслово доконане).

За зразком **читати** відмінюємо теж дієслова на **-увати, -ювати:** будувати (будую, будуй, будований), друкувати (друкований), силувати (силую, силуваний), видрукувати (видрукований — доконане дієсл.), виховувати (виховую, виховуваний), далі з додатком **-ва:** давати (даю, даєш, давай, я давав, даваний, даючи, дававши), ставати (стаю); пізнавати (пізнаю), а також кілька дієслів з наростком **-а (я):** віяти (вію), краяти (краю), сіяти (сію, сій, сіяний, сіючи) і каятись (каюся).

Окрім того за зразком **читати** відмінюються 4 дієслова: **бити, вити, пити, лити**, що мають такі форми: 1. тепер. час: б'ю, б'єш, б'є, б'ємо, б'єте, б'ють; в'ю, в'єш, в'є, в'ємо, в'єте, в'ють; п'ю, п'єш, п'є, п'ємо, п'єте, п'ють; л'ю, л'єш, л'є, л'ємо, л'єте, л'ють; 2. наказ. спосіб: бий, бийте; вий, вийте; пий, пийте; лий, лиймо, лийте; 3. минулий час: я бив, била; вив, вила; я пив, пила; я лив, лила; 4. дієприслівники: б'ючи, бивши; в'ючи, вивши; п'ючи, пивши; л'ючи, ливши.

Заввага. — Дієслово **жити** не відмінюється тепер: жию, жиєш і т. д., а тільки: живу, живеш, живемо, живи, живіть, живучи.

2. Відміна: варити, доїти (-иш, -їш),

Теперішній час

Однина	Множина
1. ос. варю, дою	варимо, доїмо
2. ос. вариш, доїш	варите, доїте
3. ос. варить, доїть	варять, доять

Майбутній час

Однина

1. ос. буду варити, доїти або варитиму, доїтиму
2. ос. будеш варити, доїти або варитимеш, доїтимеш
3. ос. буде варити, доїти або варитиме, доїтиме

Множина

1. ос. будемо варити, доїти або варитимемо, доїтимемо
2. ос. будете варити, доїти або варитимете, доїтимете
3. ос. будуть варити, доїти або варитимуть, доїтимуть

Минулий час: Однина: я варив, варила; доїв, доїла; ти варив, доїв; він варив, доїв; вона варила, доїла. Множина: ми варили, доїли; ви варили, доїли; вони варили, доїли.

Давноминулий час: Одн. 1. я варив був, доїв був, я варила була, доїла була, 2. ти варив був; 3. він варив був, доїв був, вона варила була. Множ.: ми, ви, вони варили були, доїли були.

Умовний спосіб: а) тепер. час: я варив би, доїв би, я варила б, доїла б; ти варив би, доїв би; варила б, доїла б; він варив би, доїв би; вона варила б, доїла б; ми, ви, вони варили б, доїли б; б) минул. час: я був би варив, доїв; я була б варила, доїла; ти був би варив, доїв; ти була б варила, доїла; він був би варив, доїв; вона була б варила, доїла; ми, ви, вони були б варили, доїли.

Наказовий спосіб. Одн. 2. ос. вари! дій! 3. ос. хай варить! доїть! Множ.: 1. ос. варім! діймо! 2. ос. варіть, дійте! 3. ос. хай варять, доять!

Дієприкметник: варений, варена, варене; доєна.

Дієприслівники: тепер. часу: варячи, доючи; минулого часу: варивши, доївши.

Заввага. Дієслово **стояти** неперехідне, тому не має дієприкметника. Зрештою відміняється як доїти, а саме: тепер. час: стою, стоїш, стоїть і т. д. Майбутній час: буду стояти або стоятиму і т. д. Минулий час: я стояв, стояла, ти стояв, він стояв і т. д. Давноминулий час: я стояв був, сто-

яла була, ти стояв був і т. д., умовний спосіб: тепер. часу: я стояв би, я стояла б, ти стояв би, він стояв би, вона стояла б і т. д., минул. часу: я був би стояв, я була б стояла, ти був би стояв і т. д., наказовий спосіб: стій! хай стоїть! стіймо! стійте! хай стоять! — дієприслівники: стоячи, стоявши.

За зразком варити відміняємо дієслова на **-ити, -іти, -чати, -жати, -щати**: 1. боронити (бороню, борониш, наказ. спосіб: борони), палити (палю, палиш, наказ. пали), вчити (вчу), робити (роблю, робиш, роби, роблячи, роблений), радити (раджу, радиш, радь), грозити (грожу, грозиш, грози), місити (міщу, місиш, міси), платити (плачу, платиш, плати); 2. терпіти (терплю, терпиш, терпи), сидіти (сиджу, сидиш), вертіти (верчу, вертиш), веліти (велю); 3. кричати (кричу, кричи), лежати (лежу, лежиш), верещати, пищати. Сюди належать теж: спати (сплю, спиш, сплять, спи, спіть) і бігти (біжу, біжиш, біжи, біжіть, біжучи і біжачи).

3. Відміна: їсти (-си).

Теперішній час. Майбутній час

О д н и н а

1. ос. їм	буду їсти, їстиму
2. ос. їси	будеш їсти, їстимеш
3. ос. їсть	буде їсти, їстиме

М н о ж и н а

1. ос. їмо	будемо їсти, їстимемо
2. ос. їсте	будете їсти, їстимете
3. ос. їдять	будуть їсти, їстимуть

М и н у л и й ч а с: Одн.: я їв, їла; їло; ти їв, їла, їло; він їв, вона їла; множ.: ми їли; ви їли; вони їли.

Д а в н о м и н у л и й ч а с: Одн.: я їв був, їла була, їло було; ти їв був, їла була, їло було; він їв був, вона їла була, воно їло було; множ.: ми їли були, ви їли були, вони їли були.

Д а в н о м и н у л и й ч а с. Одн.: я їв був, їла була, їло було; ти їв був, їла була, їло було; він їв був, їла була, їло було; множ.: ми їли були, ви їли були, вони їли були.

У м о в н и й с п о с і б: тепер. часу: я їв би, їла б, ти їв би, він їв би і т. д. Минул. часу: я був би їв, ти був би їв і т. д.

Дієприкметник: їдений, -а, -е.

Дієприслівники: 1. тепер. часу: їдючи, 2. минул. часу: ївши.

За цими зразками відмінюються ще дієслова: 1. **повідіти** у складених доконаних: оповісти, відповісти, заповісти, розповісти; **дати** і помічне дієслово **бути**. 2. Дієслово **дати** доконане і тому не має тепер. часу, а форми тепер. часу мають значення майбутнього часу, що відмінюється: дам, даси, дасть, дамо, дасте, дадуть. Минулий час: я дав, дала, дало, ти дав, він дав, вона дала, ми, ви, вони дали. Давноминулий час: я дав був, дала була, ти дав був, він дав був і т. д. Умовний спосіб: 1) тепер. часу: я дав би, я дала б, ти дав би і т. д. 2) минул. часу: я був би дав, була б дала, ти був би дав і т. д. Наказовий спосіб: дай, хай дасть, даймо, дайте, хай дадуть. Дієприкметник: даний, дана, дане. Дієприслівник минул. часу: давши (тепер. часу нема, бо це доконане дієслово).

Відміна дієслова **бути**.

Тепер. час: одн. 1. ос. я є, 2. ос. ти є, 3. ос. він, вона воно є (в поезії нероз'язна давня форма єсть); множ. 1. ми є, 2. ос. ви є, 3. ос. вони є.

Майбутній час: одн.: 1. буду, 2. будеш, 3. буде; множ.: 1. будемо, 2. будете, 3. будуть.

Минулий час: одн.: 1. я був, була, було; 2. ти був і т. д., 3. він був, вона була, воно було; множ.: ми були, ви були, вони були.

Умовний спосіб теперішнього часу: я був би, я була б, 2. ти був би, ти була б, 3. він був би, вона була б; множ.: ми, ви, вони були б; минулого часу: я був би був, ти був би був, він був би був, ми були б були і т. д.

Наказовий спосіб: одн.: 2. ос. будь, 3. хай буде, множ.: 1. будьмо, 2. будьте 3. хай будуть.

Дієприслівник: бувши, будучи.

Відміна доконаного дієслова **збудувати**.

Форма **збудую** теперішнього часу доконаних дієслів означає майбутній час, тим то кажемо, що теперішнього часу з них немає.

М а й б у т н і й ч а с: одн.: збудую, збудуєш, збудує: множ.: збудуємо, збудуєте, збудують.

М и н у л и й ч а с: одн.: 1. я збудував, збудувала, збудувало, 2. ти збудував, збудувала, 3. він збудував, вона збудувала, 2. ти збудувало; множ. ми, ви, вони збудували.

Д а в н о м и н у л и й ч а с: одн. 1. я збудував був, збудувала була, 2. ти збудував був, 3. він збудував був і т. д. множ.: ми, ви, вони збудували були.

У м о в н и й с п о с і б: одн.: 1. я збудував би, я збудувала б, 2. ти збудував би, 3. він збудував би, вона збудувала б; множ.: ми, ви, вони збудували б. Минулого часу: 1. я був би збудував (я збудував би був), 2. ти був би збудував, 3. він був би збудував, вона була б збудувала і т. д.

Н а к а з о в и й с п о с і б: одн.: збудуй, хай збудує, множина: збудуймо, збудуйте, хай збудують.

Д і є п р и к м е т н и к: збудований, збудована, збудоване.

Д і є п р и с л і в н и к: збудувавши (минулого часу); дієприслівника теперішнього часу дієслова доконані не творять.

За зразком **збудувати** відмінюються загально доконані дієслова, одначе з тим, що за зразком **нести** відмінюємо: сісти (сяду, сядеш, сядь, сядьмо, сядьте, сів, сіла, сівши), розп'ясти (розпну, розп'яв, розп'ятий), зняти (здійму, здіймеш, здійми, зняв, зняла, знявши), взяти (візьму, візьмеш, візьми, візьміть), почати (почну, почнеш, почав, почала, почни), спочити (спочину, спочинь, спочиньте), зібрати (зберу, збери, зібрав), кинути (кину, кинеш, кинь, киньте, кинувши), крикнути (крикну, наказ. спосіб: крикни, крикніть), зустріти (зустріну, зустрінь), стати (стану, станеш, я став, стань, станьте), післати (звичайно послати: пошлю, пошли, послав).

За зразком **кликати:** зв'язати (зв'яжу, зв'яжи), викресати (викресу), заплакати (заплачу, заплачеш, заплач), написати (напишу, напишеш, напиши), стоптати (стопчу, стопчеш, стопчи), лягти (ляжу, ляж, ляжте, я ліг, лягла), запрягти (запряжу, запряжи, я запряг, запрягла).

За зразком **читати:** виховати, спитати, заспівати, намалювати.

За зразком другої відміни **варити:** зварити, побілити, (побілю, побілиш), задзвонити (задзвоню, задзвониш), переробити, осудити (осуджу, осудиш), випередити (випереджу, випередити), позволити (позволю, дозволиш, дозволю), повторити (повторю, повториш, повтори), повісити (повішу, повісиш, повісь), пустити (пущу, пустиш, пусти, пущений), ударити (ударю, удар) і т. д.

Відміна дієслова з ся (зворотного або загального): сміятися.

Теперішній час: одн.: 1. сміюся, 2. смієшся, 3. сміється; множ.: 1. сміємося, 2. смієтесь, 3. сміються.

М а й б у т н і й ч а с .

	О д н и н а	М н о ж и н а
а) 1. ос.	буду сміятися	будемо сміятися
2. ос.	будеш сміятися	будете сміятися
3. ос.	буде сміятися	будуть сміятися
б) 1. ос.	сміятимуся	сміятимемося
2. ос.	сміятимешся	сміятиметесья
3. ос.	сміятиметься	сміятимуться

М и н у л и й ч а с : одн.: 1. я сміявся, сміялася, сміялося; 2. ти сміявся, 3. він сміявся, вона сміялася; множ.: 1. ми сміялися, 2. ви сміялися, 3. вони сміялися.

Д а в н о м и н у л и й ч а с : я сміявся був, сміялася була, ти сміявся був і т. д.

У м о в н и й с п о с і б : а) теперішнього часу: одн. 1. я сміявся б, сміялася б; 2. ти сміявся б; 3. він сміявся б, вона сміялася б, воно сміялося б; множ.: 1. ми сміялися б, 2. ви сміялися б, 3. вони сміялися б; б) минулого часу: одн. я був би сміявся, була б сміялася, 2. ти був би сміявся, 3. він був би сміявся, вона була б сміялася; множ. ми, ви, вони були б сміялися.

Н а к а з о в и й с п о с і б : смійся, хай сміється, сміймося, смійтеся, хай сміються.

Д і є п р и к м е т н и к а н е м а , б о н е п е р е х і д н і д і є с л о в а ц і є ї ф о р м и н е м а ю т ь .

Д і є п р и с л і в н и к и : тепер. часу: сміючися, минул. часу: сміявшись.

Заввага. Вживаємо теж скорочених форм із -сь після голосівок і після **в, й**: сміюсь, сміємось, смієтесь, засміюсь, засміявсь, сміятись, сміятимусь, сміятиметесь.

З а ц и м з р а з к о м в і д м і н я є м о і н ш і д і є с л о в а з **ся**, з в о р о т н і й з а г а л ь н і .

Зворотні: митися, зачесатися, убраться, приготувитися, бавитися і т. д. Від них творимо дієприкметники минулого часу страдного стану (митий, зачесаний, вбраний, приготовлений, бавлений).

Загальні дієслова (без займенника **ся** вони не вживаються): довідатися, каятися, боятися, божитися, журитися, зрікатися, змилосердитись, здригатися, скористуватися, скитатися, розстатися, розступатися, розминутися, розлітатися і т. д. Це дієслова **неперехідні** (їх дія не переходить на другі предмети, а обмежується на тому, хто її виконує). Неперехідних дієслів багато (нпр. іти, ходити, лежати, спочивати, спати); вони не мають дієприкметника минулого часу страдного стану.

II. ЧАСТИНА

Розбір речення та огляд побічних речень.

I. РЕЧЕННЯ ПРОСТЕ НЕПОШИРЕНЕ

(Одна закінчена думка).

Брат читає. Хто читає? Брат (підмет). Що робить брат? Читає (присудок).

Дитина спить. Що діється з дитиною (в якому стані дитина)? Спить:

Тітка була вчителькою. Батько (є) добрий. Ким була тітка? Вчителькою. Який був батько? Добрий.

У простому непоширеному реченні є тільки два головні члени: **підмет** і **присудок**. Підмет це таке слово в реченні, що відповідає на питання: хто? що? Підмет показує, про кого або про що говоримо. Присудок, це слово в реченні, що відповідає на питання: що робить? який є? чий є? ким, або чим є? що діється з кимось або чимось? Присудок показує, що робить підмет, або в якому стані він знаходиться.

Складений іменний присудок висловлюємо дієсловами **бути, стати, зробитись, здаватись** і т.п. у сполучі з іменником або прикметником (а теж займенником і числівником).

II. РЕЧЕННЯ ПРОСТЕ ПОШИРЕНЕ

Село було гарне. Степан буде летуном. Він стане за війта. Книжки були ті самі. Дівчинка стала нечемна.

Просте поширене речення має крім головних членів (підмета і присудка) ще й поясняльні частини, члени або доповнення, а саме до присудка (дієслова) і до підмета (іменника).

1. Пояснення до дієслова.

а) Додаток.

Брат читає книжку. Що читає брат? Книжку. Сестра дала братам їжу. Вчимося німецької мови (родовик). Дівчата тішаться квітками (орудник).

Додаток, це доданий до присудка член (слово, що пояснює або доповнює присудок, дію дієслова). Він відповідає на питання: кого? що? (знахідник) кому? чому? (давальник), кого? чого? (родовик), ким? чим? (орудник). Цим пояснювальним членом є найчастіше іменник.

а) Батько похвалив **його**. **Цього** ми не знаємо. Гартуй **свою волю!** Перемагай **себе самого!** Мама любить її, свою донечку Лесю. Нічого не бійтесь!

б) Учитель вибрав чотирьох. Ми швидко завважили четвертого. Одного собі бажаю.

в) Завжди помагаємо вбогим. Ми бачили в місті молодих і старих. Вояк оборонив нещасних. Відвідуємо ранених у лікарні. Мама пожаліла втомлених. Береженого Бог береже.

Додатком у реченні бувають крім іменника теж прикметники (вбогим, молодих, нещасних), дієприкметники (ранених, втомлених), числівники (чотирьох, четвертого, одного) і займенники (його, цього, себе самого, її, нічого). Давніше називали додаток **предметом**.

б) **Обставини.**

Богдан радо читає **вдень** у садку свою книжку. Павло вчиться **дуже пильно**.

Слова, що пояснюють дієслово (присудок) у реченні і подають обставини дії речення, називаються **обставинами**. Вони відповідають на питання: де? коли? як? чому? через що? нащо? пощо? Тому давніше називали ці слова прислівниковими додатками.

Обставини означають:

1. Місце: **Тут** працює мама. Вчимося **в школі**. Діти пішли **до лісу**.

2. Час: Не йди **пізно** спати. Івась писав **довго**. Давно не приходив **Степан**.

3. Спосіб: Дівчата **чемно** бавляться. Василь **швидко** ходить.

4. Причину: **Через недугу** не ходив Олесь до школи.

5. Мету: Оля пішла **по воду**.

6. Ступінь (міру): Андрій **дуже** пильний.

2. Пояснення до іменника.

а) **Означення.**

1. У **теплі** дні травня на **кожному** дереві сидять **травневі хрущі**. Тіло **хруща** загострене накінці. Він має **дві пари крил**. Сльоза **матері** пече душу дитині. **Каліка без рук** не може працювати. Квітки з **городу** кращі за квітки з **поля**.

Підкреслені слова (теплі, кожному, травневі) пояснюють різні іменники в реченні і відповідають на питання який? чий? (хруща, матері) кілько? (дві).

Слова в реченні, що пояснюють або ближче визначають якийсь іменник, називаються **означення**.

2. **Старший** брат читає. Який брат? Старший. **Моя** сестра шие. Сусід має **двох** синів. Івась пішов у **третю** хату. Ми бачили **втомлених** людей.

Прикметник (на питання який?), займенник (на питання який? котрий?), числівник (кілько? котрий?) та дієприкметник (який?), що поясняє іменник у реченні, і згоджується з ним у відмінку, числі, роді, називається **узгіднене означення**.

Донедавна називали узгіднене означення **прикметниковим додатком**, бо він відповідає на питання прикметника.

3. Брат читає книжку **нашого сусіда**. Діти бачили красу **гір Карпат**. Вірші **Т. Шевченка** подобаються всім. Подорож **залізницею** була приємна. Хлопці пам'ятали прогулянку до **Львова**. Орися бачила діда з **сивою бородою**.

Пояснення іменника в реченні, яке висловлюємо родовиком або орудником іншого іменника, а також іменником із прийменником, називається **неузгіднене означення**. Воно відповідає на питання: чий? який?

Давніше називали поясняльний іменник у родовику **доповненням**, а іменник із прийменником **приймениковим додатком**.

б) Прикладка.

Брат **Петро** читає. Маруся, **учениця першої** класи, добре вчиться. Поет **Франко** писав вірші й казки. Ми влаштували свято **Шевченка**, **великого нашого** поета. Місто **Ярослав** лежить над рікою **Сяном**.

Прикладка, це іменник, що поясняє інший іменник, і стоїть у тому самому відмінку, що й він.

III. РЕЧЕННЯ БЕЗПІДМЕТОВІ І БЕЗПРИСУДКОВІ.

(Неповні речення).

1. В хаті ясно. Надворі темно. В селі було тихо. Гримить. Блискає. Нам приємно бавитись. Вам живеться добре. Дітям хочеться спати. Тут гарно позамітано. Завіяло снігом дороги. Позаливало поля. Треба працювати.

Питаємо в цих реченнях за підметом: хто? що? Нема на це відповіді, бо в них нема підмета. Це **безпідметові речення**. Ними означаємо явища природи і вживаємо їх теж тоді, коли не подаємо особи, яка щось діє (написано). В одному з цих речень можна додуматись підмета: люди, якісь особи, хтось. Називаємо їх теж **безособовими**.

2. Ніч. Тишина. Сонце! Поля... річки... ліси. Війна! Пожежа! Перемога! Різдво! Мороз. Надворі мряка.

У цих реченнях є тільки підмет, але про нього нічого не кажеться, що він діє, або що з ним діється. Речення, що в них є тільки підмет без присудка, називаються **безприсудковими** або **називними реченнями**, бо в них є тільки іменник у називному відмінку. У них легко додуматись присудків: є (ніч), панує, триває (тишина), зійшло, з'явилося (сонце), тягнуться, плывуть (поля, річки), настала (війна), зчинилась (пожежа), здобута, виборена (перемога).

3. В дорогу! До праці! Мати Божа! Води! До книжки! Добраніч! Здоров, юначе! Гаразд! Громада по нитці, а бідному сорочка.

У цих реченнях також немає присудків, хоч легко їх догадатись. Одначе в них є поясняльні слова, що дають нам змогу легко зрозуміти речення і доповнити його присудком. Речення, що в них є поясняльні члени, а бракує присудка або й підмета і треба їх додуматись, називаються **примовчані речення**. Вони належать теж до безприсудкових речень.

Речення безпідметові й безприсудкові називаються **неповні**, бо в них бракує головних членів речення, підмета або присудка.

IV. ОДНОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ.

В реченні можуть бути два або три підмети при одному присудку, два або кілька присудків при одному підметі, а також кілька поясняльних слів при дієслові або іменнику.

Брати й сестри співали. Дмитро скавав, сміявся і гукав. Галя купила книжку, зшитки та олівці й пера. Ми бачили велике, гарне й гамірне місто.

Частини, або члени речення, що відповідають на одне й те саме питання і відносяться до одного й того самого слова в реченні, називаються **однорядні члени речення**. Ці частини або члени речення мусять мати ту саму вартість у реченні, і стоять неначе в одному ряді. Звідси їх назва.

Таке речення, де вони є, називаємо теж **стягненим**, бо в ньому два або три підмети стягаємо до спільного присудка, або кілька присудків до спільного підмета.

V. ПОДІЛ РЕЧЕНЬ ЗА ЗМІСТОМ

1. Приїхали до нас гості. Тато привіз дітям багато дарунків. Сонце світить і гріє.

Це **оповідні** речення. Ними оповідаємо щонебудь, висловлюємо звичайну думку і найчастіше вживаємо їх у мові й письмі. Після них ставимо завжди крапку.

2. Хто це сказав? Куди пішли наші товариші? Як ви це розумієте?

Питальне речення висловлює питання. Цим реченням питаємо про щонебудь. Після нього ставимо питальник (?)

3. Ходіть швидше! Учіться пильно! Не рвіть книжок!

Наказове речення висловлює наказ, по ньому кладемо окличник, себто знак оклику (!).

4. Нехай його Мати Божа рятує! Хай цих нещасних Бог милує! Бодай би він щастя не зазнав!

Бажальне речення визначає наші бажання, щоб сталося щось добре або щось погане не сталося. Після нього пишемо теж знак оклику.

5. Ох, яке щастя! Вже свідоцтва! Ідемо додому! Пропав Микола! Вже Великдень!

Окличне речення висловлює почування або зворушення, як хочемо висловити радість або сум, обурення, розпуку, надію, страх. По ньому ставимо теж знак оклику.

VI. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ.

Тарас співає, Олена шиє. Павло вчиться, а Петро бавиться.

1. Два або три речення сполучаються або складаються разом в одне речення, що визначає одне ціле, ширшу складну думку. Таке речення, складене з двох або кількох простих речень, називається **складне речення**.

2. Сонце заходить, гори чорніють. Весна прийшла, усі радіють.

В рівнорядно-складному реченні кожне речення, що творить його частину, є зрозуміле без другого речення, і могло б саме без другого вживатись. Ці речення, що разом

складаються за своїм змістом на рівнорядно-складне речення, це неначе рівноправні незалежні частини.

3. Батько працює, щоб діти мали хліб. Уже весна, бо тане сніг. Як дощ надворі, сидимо в хаті.

Це приклади на нерівнорядно-складне (або підрядно-складне) речення. Воно складається з двох або кількох речень, що з них одно залежить від другого. Одне з цих речень головне, а друге побічне. Побічне речення відповідає на якесь питання другого речення та поясняє його і без нього не є зрозуміле.

— Ходи, щоб ми тебе нагодували. (Нащо ходи? Щоб ми нагодували).

Головне речення це таке, що його можна розуміти без побічного; від нього побічне речення залежить і поясняє його. Тому головне речення неначе панує в нерівнорядно-складному реченні. Воно є надрядне або вище в ряді, а побічне підрядне, що мусить до нього стосуватись, неначе служити йому.

Головні речення:
Дмитро поїхав до міста,
Хлопці йдуть у поле,
Микола прокинувся,

Побічні речення:
Коли збіжжя вижате,
Якщо не будеш учитись,
Доки сонце зійде,

Побічні речення:
щоб відвідати дядька.
хоч надворі ще зимно.
як уже всі повставали.

Головні речення:
складають люди копи.
не поїдеш на прогулянку.
роса очі виїсть.

VII. ПОБІЧНІ РЕЧЕННЯ.

Поділ побічних речень за змістом.

1. Хто рано сіє, той не жаліє. Хто високо літає, той низько сідає.

Побічне підметове речення є підметом головного речення. Воно відповідає на питання підмета головного речення. Головне речення: той низько сідає. Питаємося: хто низько сідає? Відповідь: хто високо літає. Бідний той, хто хати не має.

2. Який пан, такий крам. Наше місто таке, що всякий його знає.

Тут побічне речення є присудком головного речення. Таке речення називається побічне присудкове речення.

3. Славний вояк, що ніколи з поля бою не втікає. Прийшов до нас хлопець, що довго був у горах. Не хвалимо учнів, що погано вчаться.

Побічне речення, що відповідає на питання який? і пояснює якийбудь іменник головного речення (дуже часто підмет або додаток), називається побічне означальне речення. Давніше звали його прикметниковим реченням.

4. Згадав Омелько, що в торбині був хліб. Остап бачив, що лежить яблуко.

Побічне речення, що відповідає на те питання, що й додаток (що? чого?) і пояснює дієслово (присудок) головного речення, це побічне додаткове речення. Давніше звалось воно предметовим реченням.

Побічні обставинні речення.

Побічні речення відповідають теж на питання різних обставин (прислівникових пояснень) головного речення і творять обставини цього речення.

Такі побічні речення називаємо побічними обставинними реченнями. Давніше звали їх прислівниковими реченнями.

5. Юнаки їдуть там, де живуть гуцули.

Побічне обставинне речення місця відповідає на питання де? куди? і пояснює місце дії головного речення.

6. Коли розвиднілось, ми пішли над річку.

Побічне речення відповідає теж на питання: коли? відколи? як довго? доки? Воно пояснює час дії головного речення. Це побічне обставинне речення часу, а коротко: побічне часове речення.

7. Завжди Богдан так учився, як учитель йому радив. Як батьки наші працювали, так і ми працюймо.

Побічне речення відповідає тут на питання як? і пояснює спосіб дії головного речення. Це побічне обставинне речення способу або побічне способове речення.

8. Не б'ємо звірят, бо жаль нам живої тварини.

Побічне речення відповідає на питання: чому? через що? Воно пояснює причину дії головного речення. Це побічне причинове речення.

9. Приготовили люди серпи, щоб добре було жати. Денис гукав у лісі, щоб усі його чули.

Побічне речення пояснює тут мету (ціль) дії головного речення і відповідає на питання: нащо? пощо? з якою метою? Це побічне намірове речення або побічне обставинне речення мети.

Речення порівняльні, умовні, допустові і наслідкові.

10. Як дбаєш, так і маєш. Як собі постелиш, так і виспишся. Краще добро робити, ніж найменшу кривду вчинити. В лісі смеркало, немов хтось на нього темну шапку насував.

Побічне спосібне речення, що означає порівняння, називається побічне порівняльне речення. Дуже часто стоїть воно на питання: як?

11. Данилко так зрадив, що забув про свою книжку. Буря так дуже шаліла, що діти геть полякались. Борис такий силач, що всіх перемагає.

Побічне спосібне речення означає тут наслідок дії головного речення, або підсилення прикмети підмета чи іншого іменника головного речення. Воно відповідає на питання: як? як дуже? наскільки? Таке побічне речення називається наслідковим.

12. Як Бог pomoже, то все буде гоже. Якщо буде погода, то підемо до парку. Якби ви вчились пильно, то й добре знали б ви все. Якби я мала гарні черевики, то пішла б я в гостину.

При якій умові підемо до парку? Як буде погода.

Побічне речення визначає тут умови дії головного речення на питання: при якій умові? в якому випадку? Це побічне умовне речення.

13. Хоча Богдан утомлений, проте вчиться лекцію. Хоч де сховаєшся, а я тебе знайду. Дарма що хлопець, а плакати хоче. Хоч би ти як просив, все таки він не дасть тобі коня. Хоча був сильний вітер, проте літак прилетів упору.

Це побічне речення не відповідає на ніяке виразне питання, хіба частинно на питання: без огляду на що? на що не зважаючи? Воно висловлює щось інше, ніж допускає головне речення, та визначає перепони і труднощі дії головного речення. Все таки та дія, без огляду на перешкоди, отже на те, що говориться в головному реченні, відбувається. Це побічне допустове речення.

ПОДІЛ ПОБІЧНИХ РЕЧЕНЬ ЗА ФОРМОЮ.

Побічні речення ділимо відповідно до того, як, при допомозі чого вони сполучені з головним реченням.

1. Побічні речення сполучуємо з головними найчастіше сполучниками: щоб, бо, коли, як, хоча, якщо, аж та іншими. Про це говориться при згаданих побічних реченнях під.6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13. Це сполучникові речення.

2. Хто чесний, нікого не ошукує. Не згадуйте про те, що минуло. Ми бачили вояків, що приїхали з міста. Омелян приніс книжку, яку дав йому батько.

Побічні речення, що зачинаються відносними займенниками, називаємо відносними реченнями. Часто замість цих займенників уживаємо прислівників, що їх скорочують. Куди веде дорога, туди підемо. Ми прийшли до лісу, де було дуже гарно.

3. Побічні питальні речення починаються від питальних займенників і прислівників: хто, що, який, котрий, як, чи, де, куди і т. п.

Він спитав, хто це прийшов. Скажіть, що сталося. Маруся оповідала про те, яке гарне озеро бачила в лісі. Не знаю, чи це зроблю. Хлопець не пояснив, як він там зайшов.

